

PUTOPISNA PROZA ANTUNA GUSTAVA MATOŠA

Miljenko Buljac

1. UVOD

Antun Gustav Matoš nesvakidašnja je pojava u hrvatskoj književnosti u kojoj slutimo neslućene blagodati jedne kulture, čutimo dašak epohe, prepoznajemo znakovlje vremena.¹ Matoš je prava institucija hrvatske književnosti, njezin zaseban tijek. Ničim mjerljiv, neponovljiv, nesvodljiv na bilo što drugo osim na ono što doista jest; raznolik i rasut, raspabirčen, prisutan u svemu a ipak svoj, vještak, virtuoz, samotnik i goropadnik, vandrokaš i vagabund, nezajažljivi domoljub i pravednik – kozmopolit. Samo onaj tko može predočiti okolnosti u kojima je Matoš disao i stvarao, patio i stradavao, taj može barem naslutiti tu čudljivu, neukrotivu prirodu prkosnika i pobunjenika, buntovnika i isposnika, ubogara i svjetskog skitnice, proganog i proganjanog, stranca u domovini i stranca u tuđini koji vuče "čemer magle tvojih gorah", svojih gora hrvatskih, što potvrđuje ne samo stihom, nego i načinom, stilom života. Jedan je postupak potpuno promijenio i poremetio njegov životni usud.² Tuđin ga "dragovoljno" unovačio, a on odlučio pobjeći od brutalne tiranije, od podčasničke batinaške neurastenije. I uspio. Uspit se poigravao sa sudbinom podmetnuvši leđa žandarskoj hysteriji. Bio je tad već na izmaku snaga: psihički uništen, klonuo, očajan, slomljen, izmučena tijela, mrtav za svaku slobodniju misao. Ovaj sanjar čista srca tragao je za utočištem, za mirnim snom i sigurnim zalogajem. Uspio se iskoprcati iz sramote koju mu je priskrbio bijeg iz vojske; a prijetila mu je "počasnica" propalnice,

kukavice, idiota.³ Tek što napusti “pastuharsku hrabru četvu i potkivački nauk”⁴ započne Matoševo skitničko trinaest i pol godina dugo razdoblje s glavnim postajama: Zagreb, Beograd, Beč, München, Ženeva, Pariz, Beograd i konačno opet Zagreb. Uzgred spomenimo i njegove kraće boravke u Sarajevu, Kraljevici, Firenci i Rimu.

2. MATOŠEV NAČIN INTUIRANJA KNJIŽEVNE ZBILJE I BLISKOST PUTOPISNOM ŽANRU

U književnoteorijskim je raspravama i povijesnim pregledima **putopisna proza** često od drugotne važnosti.⁵ Razlozi takvim prosudbama temelje se na uvjerenju kojim putopisac ne mora njegovati čistoću literarnog stila, ali i činjenicom kako impresije s putovanja mogu biti zasićene spoznajama u tolikoj mjeri da putopišćeva erudicija zasjeni njegovu doživljajnost i čutilnost, njegovu intuiciju.⁶ Matoševi pak putopisi bliži su životu od njegovih novela stoga što upućuju na zbiljski prostor, na stvarne ljude i na zadane životne okolnosti. Matošev putopisac zadivljuje oštrinom zapažanja, načinom viđenja i totalitetom iskustva; ali i umijećem gradnje, načinom na koji razvija i potiče čitateljevu znatiželju. Čak i onda kad svjedoči o neobičnom, nesvakidašnjem, čudesnom i čudnovatom, kad unosi i mrvice mitološkog, Matoš ne zapada u toliko isticanu salonsku sentimentalnost, u nestvarne ili pak bizarne okolnosti kakvih ima u njegovoj novelistici.⁷ U putopisima je Matoš razvio kult jasnoće i čistoće poetskog pisma. I bliskosti, blizine. Pouzdan je putopisac, uvjerljiv, upravo stoga što je količinom vlastite patnje ovladao čitateljskim utvrdama. Mrcvariti svoje tijelo poput prognanika i vandrokaša – pravi je zalag međusobnog povjerenja i bliskosti, čak i onda kad se neprimjetno promitari u sretnika, sladokusca tuđine zapljusnuta pariškim svjetlima ili ženevskim srebrom ledenjaka. Matoševi putopisi očuđuju jer donose intimne piščeve ispovijedi, tajnovite dnevničke zapise ili pak do potankosti proučene intimnosti vremena.⁸ Sve te sastavnice podmeću putopisu neobične sižèè. Zapljusnuti smo odisejama duha koji luta, piščevom neobičnom asocijativnosti, ali i spoznajama nekog višeg reda o sebi i drugima. Putopis je Matošu blizak, kao što upozorava Miroslav Šicel, i stoga što “...putopisac može biti učenjak i šaljivčina, slikar i psiholog, fantast i realist, poet i pripovjedač, jer

u široki okvir putopisa pristaju sve literarne vrste od Byronove lirike, Goetheovih refleksija, Taineovih studija, Fromentinovih pejzaža pa do Sterneovih šala, Heineovih fantazija i Stendhalovih bilježaka.”⁹ Množinu svojih literarnih snaga Antun Gustav Matoš usmjerio je putopisu, prihvativši ga najbližijim žanrom kao što je u životu prihvatio sudbinu lugalice, vagabunda, čovjeka koji srče daljine i tuđine, tuđinca koji je ponesen istinskim zovom novih, proširenih obzora ljudskog duha. I doista, kao što mu život bijaše putovanje poznatim i nepoznatim krajevima, tako su upravo putopisi najiskreniji odzrcaji njegovih životnih odiseja. Zalog njegovih lutanja i potucanja svijetom postao je riznicom putopisnih štiva, doista neponovljivih, od prvog zapisa **U Ženevi, početkom juna 1898**, objavljena u sarajevskoj Nadi do **Rimskih izleta** u Obzoru 1913. godine.

3. MATOŠEVI PUTOPISI

Tematika Matoševih putopisa zanimljiva je i raznovrsna. Najčešća mu je tema Hrvatska o kojoj govori u petnaestak naslova. Talijanske teme osamostaljene su u trima putopisnim zapisima, o Ženevi govori u dvama, o Parizu, Beogradu i Sarajevu u jednom. U putopisu **Refuli** zbližio je Primorje i ostalu Hrvatsku crtajući naporedo temperamente i karaktere primorca i gornjeg Hrvata. Kao što je s povlaštene daljine sanjario o domovinskim stazama i putima, i o njima pisao, Matoš je ispovjedio jednu staru čežnju: “Htjedoh u Dubrovnik i ne odoh. Ljepši je kao grad moje duše. Stvarnost bi taj grad mogla razoriti poput tolikih iluzija. Najljepše su neviđenosti.”¹⁰ Kratkoća životnoga vijeka, progonstvo, a nakon povratka opaka i teška bolest, kao da su mu odlazak u Dalmaciju i Dubrovnik učinile neostvarivim životnim snom. U navedenom putopisu Matoš je opisao svoj boravak u Rijeci, na Trsatu, u Bakarcu i Kraljevici. Najljepše su to stranice, najpoetičniji opisi morskih veduta, pravi dašak poezije, ljupki, gipki, pitoreskni, najlirskiji, očaravajući opisi. Pravi književni akvareli! Sve je u preljevima, raznoliko a povezano: i ljupkost rokokôa, i zanos, dražest romantike, i razgaljenost impresionistička.¹¹ Snatreći u tuđini o svojoj Hrvatskoj slamao je svoje čežnje i nostalgije; svu gorčinu vlastitoga usuda za zadnji znamen svoga žića – za svoju Hrvatsku. Matoš koji je kod nas prvi donio duh stranoga svijeta, kako je upozorio Ivo Frangeš,¹² na poseban način

zavoljet će svoje ljude i krajeve, po ugledu na Barrèsov nacionalizam s osvježenim će žarom utoliti svoje nostalgije za hrvatskom zemljom, za domaćim pejzažem. Veliki Tin je zapisao: "Matoševa zemlja nije samo pozornica, okvir i milieu pripovjedačke akcije; ona je biće /.../ u šarenilu pitoreskних govora odgojiteljica i učiteljica energije. Kroz stoljeća patnje vrelo snage sinovima, ona je sačuvala krv djedovsku da nas zadahne najdragocjenijom baštinom njihova srca. Čovjek je kao biljka i otkineš li ga od rođene grude, vene. Matoš ču besjede prošlosti, riječ otaca u srodnom glasu zemlje Hrvatske, jer njegova zemlja živi, diše i ima dušu. Kao u Štosa, Domovina od pojma postade osoba da od riječi postane djelo."¹³ Paradigmu nam je lako prepoznati: Matoš, domaći sin, izgnan, otjeran iz domovine, pa unatoč tuđini ipak neiskorjenjiv, duboko uronjen u beskućništvo, u osamljeničtvo, tek je na zamišljenu, na **Imaginarnom putovanju** u grad (Zagreb), grad kojemu i ime izgovaraju na nekom drugom jeziku (Agram). Sve misli ponornice, sjećanja, sve čežnje i nostalgije doplutale su s dna njegova bića kao jeka: krijepi ga usnula Zagrebačka gora i pogled s tornja Svetoga Marka. Preko čela prebire nevidljiva blaga ruka, preko očiju, preko srca, kao zaborav. Matoš je sanjač prasnova; tu tešku zbilju odvukao je sa sobom u tuđinu, ali ga vraća ono tradicijsko, ono arhetipsko: Božić je, a on poput Krista na tuđoj slami trpi beskućništvo, usamljeničtvo. Nije on milijunaški iskorjenik kojeg je pohlepa za novcima i ugodnostima svijeta odvela u tuđinu, nego je poput prognanika kojemu su dvori propali, porušeni, nestali. U vandrokaškim čemernim sutonima jeka njegova duša za bliskim pejzažima, za prošlosti, za povijesti, za zvucima drevnih zvona, molitvama i Božićnim pjesmama u gorku domovinskom vapaju: "Hrvatska, Hrvatska! Otkud to da te najviše ljube oni kojima si maćeha?"¹⁴

Putopis **Iz Sarajeva** je izvješće, reportaža, ali i politički pamflet o Hrvatima u Sarajevu okupljenima u Hrvatskoj narodnoj zajednici i u Kulturnom društvu Napredak. Ovaj je putopis rijedak primjer u kojem Antun Gustav Matoš odustaje od prepoznatljive poetike u ime svoje pravaške starčevićanske zadaće i odgovornosti, u ime svemoćne povijesti i duha. Iako je u šehar–Sarajevu ostao tek nekoliko dana, prijatelji i događaji ne dopustiše mu upoznati grad i okolicu. Povijesne reminiscencije upućuju putopisca na prvo zlato kraljevske krune, na školu čistog hrvatstva. Matoš sučeljava Sarajevu Zagreb koji je jedan svijet, a Sarajevo je raskrižje pet svjetova. Khuenova Hrvatska je tamnica, Zagreb je umoren grad; Sarajevo pak velegrad s tramvajem, velikim tvrtkama i klubovima. Bosanski kapital troši se u Bosni. Matoš, pravaš i starčevićanac, veliča muslimansku rasu kao

najljepšu europsku, posebno ističe islamsku aristokratsku kulturu. Vidio je Matoš potpuno oprječne hrvatske i srpske interese u Bosni. Hrvati su najbolji bosanski profesori i učitelji. S udivljenjem predstavlja dr. Nikolu Mandića u strogosti vrline, dostojanstvu, neiscrpnj snazi kojom osvaja. Hrvati u Hrvatskoj kukavno tave i propadaju; Bosna im je pak prava domovina. Dala je kruha i mira najboljem glasniku moderne hrvatske inteligencije Silviju Strahimiru Kranjčeviću; sada mu i grob daje. Dolazak u Sarajevo nenadano učini Matoša svjedokom tragičnoga, velikoga događaja – smrti Kranjčevićeve: “Mrtvoga, pokojnoga ga nađoh u dalekom Sarajevu gdje mi samo on bijaše sasvim poznat.(...) Kao da ga sada tu gledam: na odru u uskoj sobici, mršav i izmučen ko Krist, žut ko neven...”¹⁵

Nemoguće je sa sigurnošću razgraničiti Matoševe diskurzivne vrste od onih pripovjednih, novelističkih, i novelističke od diskurzivnih. Nevjerojatno je na koji način putopis poprima osobine i obilježja novele, feljtona i eseja, pa izvješća i reportaže, i konačno kritičko-polemičkih tekstova, političkog pamfleta i minuciozne analize.¹⁶ Kamo god putovao Matoš prepoznaje i otkriva bit ljudske psihe i identitet čovjeka prema zemlji, prema kamenu, prema pejzažu, predjelu, okolici: “Zemlja bo je mučni i žuhki tiranin pa obilježava svog sina i slugu.”¹⁷ Duša i karakter stoljeni su u pejzažu: “Jer nije samo duša čovjek, već je duša i zemlja, i ta naša zemlja bugari kao naš narod i naša povijest, besjedeći vrlo glasno jer govori i očima. Zato je hrvatski predio, hrvatski pejzaž isto tako važan momenat kao hrvatski narod i hrvatska prošlost. Hrvatska okolica je najbolja škola patriotizma. Pejzaž nije samo vidljiva naša veza s misterijem skladnog svemira, nego i vidljivi oblik stalnog djelovanja primitivne, prvobitne hrvatske duše na našu. Ako nam je duša rezultat dojmova, ako su ti dojmovi većinom hrvatski zvuci i hrvatske slike, slike krajeva hrvatskih, duša je naša kao ovo drveće i voće rezultat hrvatskog pejzaža.”¹⁸

Hrvatski krajolik, dakle, nije samo blizak prostor iz kojeg je čovjek iznio svoje uspomene i intimnosti vremena, nego zajednička riznica dojmova, sličica, zvukova, ugođaja, raspoloženja, svega što je oplemenilo i odnjegovalo naš identitet u svakoj duši, u svakom čovjeku, u svakom novom naraštaju. Već je Šćel prepoznao: “Matoš svom pejzažu određuje smisao, udahnuje mu svoj život, humanizira ga. Mogli bismo i obratno reći: pejzaž je djelovao na stvaraoaca, uznemirio ga, pokrenuo je ne samo njegova emotivna stanja, nego i asocijacije pomoću kojih pisac naglašava i izražava svoja raspoloženja. Prvenstveno lirik, bez obzira piše li prozu ili poeziju, u prozi često veći i istančaniji lirik nego u poeziji, Matoš je u pejzažu našao izvornu i osnovnu inspiraciju cjelokupnom svom književnom stvaralaštvu.”¹⁹ Pejzaž,

podneblje, tlo – najvažnija je sastavnica svakog ljudskog bića: “Rodna su mjesta najbolji biografi...”,²⁰ tvrdi Matoš u putopisnom zapisu o Ženevi, navodeći da se samo u tom gradu mogao roditi Jean–Jacques Rousseau, pjesnik koji je u poeziju uveo prirodu kao lice; a taj prostor pitomog krajolika i čovjeka, njihova prožimanja i istosti potvrđuje zapažanjem:”Ptice su tako pitome da vrapci zoblju iz ruke.”²¹ U putopisu Matoš se ne odriče pjesničkih sredstava, npr. sinestezije:“Kroz miris dršću boje, iz hiljadu šarovitijeh latica struji miris, i pramaljetna ljepota pjeva pred vašim očima hiljadu šarovitih pjesmica bez sadržaja i legne na dušu kao miris slađi od tamjana.”²² Matošev pejzaž može u metafori beskrajne ljepote prizvati i neznatnu mjeru čudesnog, čak i mitološkog, kao što je to u opisu ženevskog krajolika (kentauri u svađi, satiri i drijade-nimfe i vile u podrugljivu smijehu) pri čemu iluzionističko ne narušava istinitost i čvrstoću onog zbiljskog.

Prema Matoševu mišljenju **talijanske teme** nisu ni izdaleka zastupljene u našoj putopisnoj prozi u odnosu na brojna putovanja i hodočašća naših ljudi s onu stranu Jadrana. Našijence u Rimu doduše susrećemo već u renesansnoj Držićevoj komediji; postoje Grabovčevi stihovi o “Rvatima”²³ s onu stranu mora; atmosferu Mletaka epizodno su oživjeli August Šenoa u romanu “Čuvaj se senjske ruke” te Eugen Kumičić u “Uroti zrinško-frankopanskoj”. Svoje divljenje čudesnome gradu “Florentinskim legendama” opjevao je Franjo Ciraki, a putositnicama, putopisnim listićima javljaju se Antun Nemčić, Adolfo Veber Tkalčević, Janko Polić Kamov, slikar Oton Iveković, a poslije Matoša Milan Begović i Matko Peić. Matoš nas je darovao trima putopisnim zapisima o Italiji: **Pod florentinskim šešikom; Salve, dea Roma! i Rimski izleti**. Kao i u ostalim putopisnim prozama, Matoš prema ničemu ne osjeća dug, osim prema iskrenosti, a odlazi u Italiju s namjerom da u blagodatima klime ojača tijelo izmrcvareno dugim potucanjima svijetom, stalno u krilu supružnice “patnje” i prilježnice “tuge”. Kroz suton, sumor, umor i čemer turobnog starog Latinuma stigao je Matoš “Fiorenci u pohode”, povijesnoj Firenci, nenaspavan i gladan, okraden i opljačkan, bez osjećaja za ljude i zbivanja oko sebe. Ušao je u grad, u pravi renesansni dragulj, stazom već utrtom kojom su prije njega stizali Heine, Goethe, Mozart, Stendhal, Flaubert, Byron, Turgenjev, Tolstoj, Ibsen i tisuć-tisuća drugih. Jednostavno, Firencom oduševljavao se čitav svijet.

Uz povijesne, prepoznatljivi su i znaci novog doba, no Matoša nije mogao zvesti lažni sjaj automobila, Gainsborough-šešira i cvjećarnica, niti je bio zadivljen kultom brzine kao što je njime opčinjen njegov nešto mlađi kolega putopisac Milan Begović.²⁴

Zagreb je siromašan grad; Firenca uživa u blagodatima. Socijalne, gospodarske i prometne promjene nekog kraja mijenjaju i čovjeka, tvrdi Matoš iznoseći razmatranja o miljeu. Trgovi, ulice i uličice mjesta su zločina, ljubomore, izdaja. Talijan je nevjeran suprug i stoga ljubomoran, svadljiv, osvetoljubiv. U Firenci Matoš prepoznaje Italiju razlika, suprotnosti: sreće i boli, svetosti i zla, ljepote i rugobe... Upoznati Italiju, tvrdi Matoš, znači upoznati sebe, znači shvatiti psihu i inteligenciju hrvatsku koja se napajala na izvorima te kulture. Firentinski se putopis postupno slijeva u esejiziranu prozu, u esej o slikarstvu, kiparstvu, graditeljstvu, arhitekturi, kazalištu, književnosti, o talijansko-francuskim vezama, o firentinskom i venecijanskom slikarstvu. Nevjerojatno kako i poetski dašak Freda Roba iz "Drskih stihova" te Ciljana Urbanova iz poeme "Plakaj z menoj" pridonose ljupkosti Matoševu putopisnom štivu. Posebno nadahnuto Matoš ispisuje stavak o "slikaru blaženosti Angelicu" (fra Giovanniju da Fiesoli), najdarovitijem slikaru pravih ljepota o kojemu je kasnije i Krleža pisao.²⁵ Matoš nas odvodi pred **Donatellovu** "Juditu" koja odsijeca glavu Holofernu. Prizori su biblijski, ali i naši, marulićevski. Donatello je umro prije Krbavske bitke u kojoj je, podsjetimo se, zajedno s hrvatskim pukom stradao i cvijet hrvatskoga plemstva. Kako shvatiti alegoriju, a ne iskušati vrijeme zgnječeno teškom zbiljom hrvatskom? Može li nam pomoći sveta molitva Marulićeva, molitva onog koji je probudio "Pezeja jezika našega", koji je probudio dušu našeg pogaženog naroda? Zbog čega je i danas, zapitao se Matoš, našem kukavnom roblju svaka baba Meduza, a svaki špicl tj. doušnik Holoferne? Kao pravaš, starčevićanac Antun Gustav Matoš prijekorom, a ne ganutljivim opaskama, razbija iluziju o pandurstvu i kulturnom barbarstvu kao spasiteljici Hrvatske, k tome još podatak da su neshvaćenim ostale njegove poruke o dvama svjetovima iz putopisa **Oko Lobora**.

Florentinski putopis Matoš završava apoteozom darovima ljudskih ruku, posebno onima u galeriji Uffizzi: "A sada, amice, sada možemo umrijeti, ako i ne vidjesmo Napulja."²⁶ Matoš je dva puta posjetio Italiju: u proljeće 1911. godine brodom do Ankone, a onda u Firencu; a u jesen 1913. godine doputovao je vlakom u Rim. Prvim je boravkom htio očvrnuti narušeno zdravlje; drugim pak ga je teška, podla i žilava bolest neizlječivog katara u grlu prisiljavala da Rim gleda kroz kašljeve i vječne glavobolje. Matošu je bio dostatan samo jedan susret s Firencem, a poslije s Rimom, da napiše putopise; za razliku od Milana Begovića koji je tri puta odlazio u Italiju u razmaku od gotovo dva desetljeća pri čemu je namjerno stvorio sugestiju jednkrotnosti.²⁷ Navedimo usputno da je Alberto Fortis čak 12

puta proputovao našim krajevima od 1761. do 1791. godine boraveći 30 mjeseci, pa iako je njegov "Viaggio in Dalmazia" tiskan u Veneciji 1774. godine, možemo sa sigurnosti utvrditi da je i Fortis istim stazama nekoliko puta prolazio.²⁸

Matoševi putopisi nisu nastajali u dahu, iako ih je htio što prije tiskati u časopisima, radujući se honoraru i otplati dugova. Pripremu za posjet Rimu Matoš je nesvjesno započeo već u djetinjstvu čitanjem Andersenova "Improvizatora". Otud ga odvođe putovi prema zalogu profinjene doživljajnosti, prema profinjenoj intuiciji kojoj je blisko sveznadarje i superiorna vladavina nad pjesničkom riječi.

"To je tako kod nas vrabaca."²⁹ Matoš se šali i poigrava s nama na početku putopisa **Salve, dea Roma!** Kroz katoličanstvo i latinsku kulturu osjetio je bliskost Rimu, udomaćio se ubrzo u njemu, iako nije mogao zaboraviti sjenu s Jelačićeva pastuha i Bolléove katedrale. Vatikan je, tvrdi Matoš, glavni žrtvenik na kojemu naš čovjek prima duševni sadržaj. Vjera je vrlo rano dovela hrvatskog hodočasnika u Italiju. O njima pjeva Dante; Tomasović tvrdi i Petrarca, a u putopisnom dnevniku bilježi Montaigne.³⁰ Matoš je skromni hodočasnik, nesretni sin nesretne domovine s veličajnostima duše europske. Njome mjeri prinose čovječanstvu: Atena je ruševina od koje je ostalo samo ime. Rim je najveća svjetska misao. Rim, grad poganstva i grad kršćanstva. Vječni grad. Grad koji je vladao svijetom. Matošu zastaje dah nad palačama uzletjelim u nebo: Palatinom, Kolosejem, Kvirinalom... Pod njegovim je stopama tlo s tragovima najvećih trijumfa, ali i najvećih propasti i sramota ljudskih. Snagom svojeg duha Matoš sabire cijelu rimsku povijest na jedno mjesto: svetce, mučenike, zlotvore, junake, tribune, tirane, filozofe, pjesnike... Ponosan je što su među njima i naši ljudi: Clovio (Juraj Klović), papa Siksto Peti, pjesnik Ilija Crijević, okićen rimskim lovorom. Rim je grad hramova, grandioznih palača, nasmijanih trgova, obelisaka, vodoskoka... U bolesnom svojem koraku Matoš vuče pretežak teret impresija koje proživljava u svoj svojoj punoći, preobličava ih u tkivo erudicije, a njegova spoznajnost u netaknutoj težnji za savršenstvom postaje pravim pejzažem za sve ono što donosi ćutilnost, što se stapa u doživljaj.

Rimski izleti putopisna je bilješka koja se vezuje u lanac, u kolajnu s prvom, ženevskom putopisnicom. Putopisac započinje izlet s Pamfilija odakle se pruža veličanstven pogled na Vatikan, poput Šenoina pogleda koji se s padina Zagrebačke gore spušta na Remete, na psalme i molitve bosonogih karmelićana. Pogled je to na latinsku kolijevku, na starodrevni Latinum, na prekrasni Tivoli. Sve je u skladu s prirodom: dvorci, mirna arhitektura dvokatnica, ceste... Poezija zelenila, vrtovi,

vodokoci, vodeno bilje, lopoči... Umjetnost i ladanje su u zagrljaju i poljupcu. U pišćevim panteističkim slutnjama sveboškog nešto je vilinsko, bajkovito, čarobno. Izvori, prava su ročišta vila i žednih košutica. Matoš nas odvodi slavnome Horaciju koji prvi “spoji eolsku harmoniju s glasom italskijem...”,³¹ a mi s ushićenjem zapisujemo: u čudesnom romonu pjenušavih riječi tako sugestivno i tako jasno odzvanja poetika Matoševa pejzaža.

4. MATOŠEVI PUTOPISI U OKVIRU NJEGOVA KNJIŽEVNOG DJELA I U KONTEKSTU HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI

Antun Gustav Matoš svojim je književnim djelom, ali i cjelokupnim djelovanjem zasigurno središnja osobnost našeg modernizma. Unatoč tome što je najveći dio svog životnog i radnog vijeka proveo izvan Hrvatske, Matoš je ne samo stalno nazočan u našoj periodici književnim, kritičkim, polemičkim, esejističkim i publicističkim prinosima, nego je upravo on udahnuo ono potrebno ozračje kojim je naša moderna jeknula pravim proplamsajem. Matoš je taj koji je odredio pristupe, nagovijestio ugođaje i tonalitete, iskušao raspoloženja, razigrao doživljajnost, oplemenio senzibilnost, osmislio estetike i poetike, ukuse i mjerila, a na predlošcima svojih književnih djela iskušao vlastite poetske zamisli. Našoj je književnosti udahnuo toliko potrebnu svježinu, lepršavost, mirisavost, začudnost, neobičnost i otajnost. Već je prije njega Eugen Kumičić pokušao usmjeriti našu umjetnost i kulturu prema Parizu, ali je taj dodir ostao površnim, mlakim i blijedim. Matoševe su zasluge za punoću tih veza i dodira, tim više što su druga europska središta prema Parizu bila tek običnom provincijom. Matoš je zaslužnik što je hrvatska književnost na prijelazu u XX. stoljeće nadmašila sva obzorja očekivanja, što je obogaćena iznutra, što je disala širinom europske misli, što je senzibilizirana prema aspektima modernog, urbanog, nesvakidašnjeg, pri čemu su izostali svi stereotipi, svi obrasci, sva gotova rješenja. “Narodi, kojima knjiga nije kruh, nisu literarni...”³² zapisao je Matoš u eseju **Književnost i književnici**, a hrvatski narod je literarni narod upravo zato što je imao i jednog Matoša, prvog pravog profesionalca pera, kruhorborca, onog koji posjedovao duhovno blago stoljeća, genijalnu darovitost usisanu majčinim mlijekom i othranjenu iskustvima lutanja, upoznavanja ljudi i krajeva, teških odiseja, progonstava i patnje, odricanja od uroda

i povlastica, ali ne i od pisanja kojim postade “pastorkom borbe svih giganta”,³³ kako to jednom reče Anton Šoljan. Stil i način vlastitog života Matoš je doživljavao kao žrtvu intelektualnoj slobodi, slobodi stvaralačkog duha i slobodi vladanja koja ga je lišavala određenih društvenih norma. Ima i onog neshvatljivog u njegovim životnim izborima: zbog čega se otimao za onu suroviju mogućnost? Zbog čega je mrcvario svoje tijelo kako bi iskušavao granice ljudskih, svojih snaga? Vrijeme kao naokrutniji cenzor nedvojbeno potvrđuje misli Veselka Tenžere kako je Matoš “...prvi naš pisac prezenta, tog opsesivnog vremena moderne kulture, u kojem se pisanjem mjere ulomci življenja, s perom kao instrumentom totalnog sudjelovanja u ovome i ovakvome životu, bez metafizičkih intervencija i zaklona u udobnim dogmama”.³⁴ Pisao je ne samo da bi **mogao disati, biti i bitisati**, vući svoje izmučeno tijelo, svoj križ i svoju patnju, nego je svojim životnim poslanjem preuzeo ulogu **nacionalnog barda**, uvjeren kako: “Samo velika književnost odgaja velike narode. Samo slobodni ljudi mogu stvoriti veliku književnost...”³⁵ Tom energijom i danas isijava cjelokupno Matoševo književno djelo, a čistoćom poetskog pisma odiše i njegova putopisna proza.

U spomenutom žanru u našoj mu se književnosti nekim bliskim poetskim sastavnicama uspio približiti samo Matko Peić, a ostali putopisci nisu mogli slijediti njegov način intuiranja književnosti, krenuli su posve drukčijim smjerovima, i stoga pripadaju nekim drugim putopisnim diskurzima.

BILJEŠKE:

¹ O tome opširnije:

Frangeš, Ivo: Krleža i Matoš, Forum, god. XXI, knj. XLIV, br. 10–12, Zagreb, 1982, str. 690–740.

Frangeš, Ivo: Povijest hrvatske književnosti, NZ MH - Cankarjeva založba, Zagreb – Ljubljana, 1987, str. 237–244.

Šicel, Miroslav: Matoš, monografija, Panorama, Zagreb, 1966.

Šicel, Miroslav: “Poetika” Antuna Gustava Matoša (u knjizi: Miroslav Šicel: Ogledi iz hrvatske književnosti, Izdavački centar Rijeka, 1990, str. 89-96.)

Jelčić, Dubravko: Matoš, Globus, Zagreb, 1984.

Matković, Marijan: Antun Gustav Matoš (predgovor u knjizi: Antun Gustav Matoš, I., Pjesme, pripovijesti, autobiografija, Zora - Matica hrvatska, Zagreb, 1967., str. 7-25.)

Pranjić, Krunoslav: Jezik i književno djelo, Školska knjiga, Zagreb, 1968, str. 61-135.

² Matoš, Antun Gustav: Autobiografija (u knjizi: Vinko Brešić: Autobiografije hrvatskih pisaca, AGM, Zagreb, 1997, str. 501-507.)

³ Frangeš: Krleža i Matoš, str. 719.

Frangeš upozorava na raznolikosti u nekrolozima Matošu iz pera Vladimira Čerine, Tina Ujevića i Ive Andrića u kojima se miješa divljenje s odbojnošću, ushit s prijezirom, ljubav s mržnjom. Ipak, sve su to blagosti u odnosu na atavističku zloću Milana Marjanovića koji je s najvećim gnušanjem dočekaio Matoševu smrt, priredivši karmine na povratku s Mirogoja na kojima se i mladi Krleža zatekao u društvu doktora Jelovšeka, njegove žene Zofke Kveder Jelovšek, Cihlar Nehajeva i Andrije Milčinovića. Histerično ogovaranje mrtvoga Matoša zbunilo je Krležu, pa iako mu nije baš bio osobito sklon, osjetio je žaoke izgovorenih riječi: "Konačno je crkô, sto posto negativna pojava, nije šteta što ga više nema." Mladi Krleža je poslije takvih invektiva napustio to probrano društvo, osjetivši u svakoj riječi i uvredu vlastitog dostojanstva, što je u svojem dnevniku zapisao: "Karmine kod M. M. bile su moj prvi šok." (Frangeš, str. 691)

⁴ Matoš: Autobiografija, str. 501-507.

⁵ Usp. Katičić, Radoslav: Književnost i jezik. Ima li književnih i neknjiževnih tekstova? (u knjizi: Zdenko Škreb–Ante Stamać: Uvod u književnost. Teorija, metodologija; Globus, Zagreb, 1986, str. 119 - 121.)

⁶ Usp. Duda, Dean: Putopis: od pokušaja određenja žanra do Krležina diskurza, Umjetnost riječi, god. XL. (1996), br. 2-3, str. 71-82.

⁷ Usp. Barac, Antun: Uz Matoševu prozu (u knjizi: Antun Barac: Članci i eseji, MH – Zora, Zagreb, 1968, str. 259 – 268).

⁸ O tome vidi: Oraić Tolić, Dubravka: Putopisi – Matoševa veleumjetnina (pogovor u knjizi: Antun Gustav Matoš: Putopisi, Vinkovci, 1995, str. 179 – 192)

⁹ Šicel, Miroslav: Književnost moderne (u knjizi: Povijest hrvatske književnosti, knj. 5, Liber – Mladost, Zagreb, 1978, str. 172.)

¹⁰ Matoš: Putopisi, Privlačica, Vinkovci, 1995, str. 132.

¹¹ O Matoševoj impresionističko-asocijativnoj metodi, posebno razvijenoj na podlozi pejzaža, pisao je prof. Šicel, nav. dj., str. 172-173.

¹² Usp. Frangeš, nav. dj., str. 243.

¹³ Ujević, Tin: U spomen A. G. Matoša. "Em smo Horvati" (u knjizi: Hrvatska književna kritika, sv. VIII, Tin Ujević, MH, Zagreb, 1964, str. 75-87, citat na str. 83-84)

¹⁴ Matoš: Putopisi, nav. dj., str. 31.

¹⁵ Matoš, nav. dj., str. 82-91.

¹⁶ Miješanjem književnih žanrova Matoš je unio pravu zbrku u prosudbama svojih suvremenika. Frangeš tvrdi da je "...kritika još uvijek plutala u mrtvim rukavima Markovićeve formalističke estetike." (Frangeš, str. 240.) Već je i Ujević prepoznao Matoševu veličinu: "Bio je onaj što razbija monotoniju. U vrijeme kad je množina poglupila od pameti, Matoš je poludio od srca, a ja sam Rabbiu zahvalan što je u savremenu sivoću bestužne Hrvatske unio plodnoga puntanja i slikovitoga nereda." (Ujević, str. 78.)

¹⁷ Matoš, str. 60.

- ¹⁸ Matoš, str. 73.
- ¹⁹ Šicel, str. 173.
- ²⁰ Matoš, str. 5.
- ²¹ Matoš, str. 11.
- ²² Matoš, str. 6.
- ²³ Grabovac, Filip: Cvit razgovora. Od naravi i čudi rvacke, Književni krug, Split, 1986, str. 276-280.
- ²⁴ Pišući o "Begovićevu putopisnom diskurzu" (u Zborniku radova sa skupa "Milan Begović i njegovo djelo" Vrlika – Sinj, 1997, str. 235-252) Dean Duda je analizirao različite aspekte Begovićeve "Putu u Italiju". U komparatističkom pristupu osvrtao se i na Matoševe talijanske "razglednice" no nezamijećenom je ostala distinkcija između Matoševa pohoda renesansi i Starom Rimu te Begovićeve hirovitosti za kultom brzine, hedonističkim i pustolovnim sklonostima; dočim ga velika zdanja tog kulturnog prostora ostavljaju hladnim, gotovo ravnodušnim.
- ²⁵ Krleža, Miroslav: Predgovor Podravskim motivima Krste Hegedušića (u knjizi: Miroslav Krleža: Eseji i putopisi, sv. V, Zora – Matica hrvatska, Zagreb, 1973, str. 196.)
- ²⁶ Matoš, str. 119.
- ²⁷ Vidi: Duda, Dean, nav. dj., str. 235-252.
(28)
- ²⁸ Soldo, fra Josip Ante: Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću. Otkrivanje Zagore, knjiga druga, Matica hrvatska Sinj, 1997, str. 391-420.
- ²⁹ Matoš, str. 154.
- ³⁰ Tomasović, Mirko: Od Vrlike do Lisabona (komparatistički interventi). Montaigne o hrvatskim hodočasnicima u Loretu i trgovcima u Anconi, Matica hrvatska Sinj, 1998, str. 81-86.
- ³¹ Matoš, str. 167.
- ³² Matoš: Književnost i književnici (u knjizi: Hrvatska književna kritika, sv. IV, Kritike Antuna Gustava Matoša, drugo izdanje, MH, Zagreb, 1962, str. 28).
- ³³ Šoljan, Antun: Govor na Matoševu grobu 1964. (prema tekstu "Koji još đakujemo Tebi..." Večernji list, Kulturni obzor, Zagreb, ožujak, 1994)
- ³⁴ Tenžera, Veselko: Preživljuje dobro pisanje (prema tekstu "Pisac prezenta", Večernji list, Kulturni obzor, Zagreb, ožujak, 1994).
- ³⁵ Matoš, nav. dj., str. 41.